

Doc. dr. Dženan Dautović

TRAVNIK U PERIODU 1914–1918. GODINE¹

Tije mnogo pisano o životu Travnika i Travničana tokom onog perioda ljudske historije koji se nekada s pravom zvao Velikim ratom, a danas pomalo deminutivno Prvim svjetskim ratom, tj. u godinama 1914–1918. Iz nepoznatih razloga, inače jako kvalitetna i korisna monografija Martina Udovičića „Travnik u vrijeme Austro-Ugarske“ kao da staje 1914. godine, te o ovoj posljednjoj fazi vladavine Habsburgovaca nad Bosnom i Hercegovinom daje samo sporadične i nepovezane informacije.² Slična situacija je i u drugim općim pregledima travničke historije.³ Istraživanja ovoga perioda svakako su otežana uslijed činjenice da je sva lokalna arhivska građa neobjašnjivo nestala, uključujući mnoštvo dokumenata o funkciranju općinske, sreske i kotarske vlasti u gradu, dok temeljita istraživanja arhiva viših nivoa vlasti do sada još nisu provedena.

Travnik je u austrougarski period svoje historije ušao sa znatno umanjenim administrativnim značajem u odnosu na vrijeme prije 1851. godine i prebacivanja vezirske stolice u Sarajevo, no, ipak je ostao najznačajniji grad regije. Pored Sa-

rajeva, Tuzle, Mostara, Banjaluke i Bihaća centar jedne od šest oblasti, u sastav koje su ulazili kotari Travnik, Bugojno, Glamoč, Jajce, Livno, Prozor, Varcar Vakuf, Žepče, Zenica i Županjac/Duvno, te također centar travničkog kotara/sreza.⁴ Uglavnom su dobro poznati različiti pozitivni i negativni aspekti austrougarske uprave pa se nećemo ovdje zadržavati na njima, nego odmah prelazimo na godinu 1914. Naravno, sudbonosni datum za sve daljnje događaje bio je 28. juna 1914. godine, kada je Gavrilo Princip, pripadnik pokreta „Mlada Bosna“, izvršio atentat u Sarajevu na nadvojvodu i prijestolonasljednika Franza Ferdinanda i njegovu trudnu suprugu Sofiju, vojvotkinju od Hohenberga.⁵

Nakon početnog šoka, već narednog dana u Sarajevu su počele demonstracije muslimana i katolika, praćene uništavanjem poslovnih i stambenih objekata u vlasništvu pravoslavaca. Nemiri su se uskoro proširili i na druge gradove, među kojima Travnik nije zaostajao, naprotiv. Zagrebački časopis *Hrvatska* u brojevima 797 i 798 sa početka jula 1914. donosi izvještaj da su *tamošnji lojalni elementi, poslije izjave saučešća kod okružnog*

1 Ovo je tekst istoimenog izlaganja pripremljenog za predavanje „Bosanskohercegovački vojnici u austrougarskoj vojsci“, koje je 10. decembra 2018. godine organizirao BZK „Preporod“ Travnik u sklopu *Dana šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka 2018*. Samim time, tekst je preglednog karaktera, zasnovan uglavnom na literaturi i jako kratkim istraživanjima u Arhivu Bosne i Hercegovine, koja su ipak bila dosta plodotvorna. Opsežnije i sistematicnije istraživanje u sarajevskim, zagrebačkim i bečkim arhivima bi zasigurno rezultiralo pribavljanjem daleko većeg broja informacija, a time i lakšem sklapanju slike o Travniku tokom ovog burnog perioda. U okviru spomenute manifestacije, publici su predstavljena i izlaganja prof. dr. Zijada Šehića „Bosanskohercegovački vojnici u austrougarskoj vojsci“ i mr. Senje Mahinića „Dnevnik jednog solunskog ratnika iz Bosne“.

2 Martin Udovičić, *Travnik u vrijeme Austro-Ugarske*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 1981.

3 Pogledati zaključke u: Dženan Dautović, „Pregled historiografije o prošlosti Travnika i okolice, prvi dio: Opće monografije“, *Divan* 56 (2018): 20–26.

4 Za informacije o administrativnom uređenju austrougarske vlasti na području Bosne i nadalje je najkorisnije štivo: Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjo politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, 2. izd., Bosanski kulturni centar, Sarajevo 1997.

5 Pitanje karakterizacije i vrednovanja ovog čina jedna je od gorućih kontroverzi moderne historiografije, no, za našu temu ipak nevažno. O tome više u: Zijad Šehić, „Atentat, mobilizacija, rat“, *Prilozi* 34 (2005): 23–38; Mustafa Imamović, „The First Critical Approach to Young Bosnia“, *Prilozi* 43 (2014): 17–22; Robert J. Donia, „Iconography of an Assassin: Gavrilo Princip from Terrorist to Celebrity“, *Prilozi* 43 (2014): 57–78.

predstojnika, pošli protiv Srba potpuno svjesni onog što čine, te da ih je sa prozora pravoslavne škole provocirao jedan sveštenik, pokazujući sliku kralja Nikole i vičući <to je vaš budući kralj>.⁶ Daljnji izvještaj govori kako su u Travniku svi stanovi činovnika i privatnika vlaha, njihove kuće i dućani demolirani, a pri tom se nije študio ni namještaj. Potrgani su plotovi i verande, uništeni vrata i prozori, a zidovi oštećeni.⁷ Bijes se proširio i na članove Radničke partije, čiji je dom, smješten odmah do Trgovačke škole demoliран, a na zidovima crnim slovima ispisana parola „Puko grom u Radnički dom i ubio Danka Vatricu i Čelu Hasicu“.⁸ Književnik Ante Neimarević, rodom iz Guče Gore, bio je svjedok tih manifestacija i demonstracija te ih je opisao u svom satiričnom romanu „1914“. Iako smo svjesni da je njegovo pisanje više književnost, nego pouzdan izvor, ipak, donosimo jedan zanimljiv odlomak koji dočarava kako je pisac kao mladić doživio tadašnju atmosferu:

„(....)

Jedni vele, da Je Pao Nadvojvoda, drugi kažu – nije Nadvojvoda, nego Nadvojvotkinja, Brico javlja, da Je Palo Oboje, a limar se tome protivi, i veli, da je puška pogodila Potioreka, a Visosti samo okrznula!

„(....)

Narod je ogorčen, trebao je oduška, kao jučerašnja čorba u Baričinu kotlu. Građane je sazvao bubanj na manifestaciju. (...) Kad se narod slegnuo i razvrstao, krenula je povorka. Naprijed su išla dva bubnjara, koji su udarali koračnicu pogrebnog zavoda „Pulivertas“: ta, ta, tata, ta ... ta, ta, tata, ta. Za njima se Vitorila Carska Zastava, koju su nosila dva najjača pandura (pandur Miko i pandur Grgan), za njom dimnjačar Joco sa

Carevom slikom sa slavoluka, a za Jocom Pokojni Nadvojvoda iz novina. Nadvojvodu, priljepljena za dasku, nosio je stolar Jerko visoki. Iza čela povorke stupao je načelnik sa crnim rukavicama u ruci, a iza njega gradski vijećnici u crnini.

„(....)

Danas su donijele novine, da je u atentat upletena i susjedna Srbija (- Lijepa susjeda! – reče crijevar Matan), i to ne samo službena, nego i poluslužbena, pa i neslužbena Srbija. (...) Poklič „Dolje Srbija!“ izvuče svijet iz kuća (...) Svima se učini da je „Dolje Srbija“ premalo za susjeda: trebalo je pojačanja – kad se neko dosjeti, da Srbija piše cirilicom, pa se prodera: - „Dolje cirilica!“ - „Dolje cirilica“ – jeknu ulica. (...) Netko skoči u Avramovu knjižaru i iznese „Boj na Kosovu“ u cirilici, i što bi trenuo okom, planu Kosovo i cirilica.“⁹

Neredi su prestali tek nakon što je Zemaljska vlast u Sarajevu 29. juna uvela prijeke sudove i počela s procesima protiv niza pojedinaca te udruženja i društava sa srpskim nacionalnim predznakom. Jako zanimljiv dokument od 7. jula 1914. godine, sačuvan u Arhivu Bosne i Hercegovine, govori o odluci direkcije srednje trgovачke škole u Travniku da prijevremeno okonča školsku godinu. Kao razlog ove odluke navedeno je:

Dne 29. juna počele su u Travniku patriotske manifestacije katoličkog i muslimanskog građanstva, povodom neprežaljene smrti Nj. Ces. i Kr. Visosti Prijestolonaslijednika Nadvojvode Franje Ferdinanda i prejasne Mu supruge vojvotkinje Hohenberg. Uz građanstvo manifestirali su gjaci, tim više što su ovašni gimnazijalci do VII razreda već imali svjedodžbe u rukama. Pošto je direkcija bila od vlasti upozorena, da pazi na svoje gjake, te pošto je ogorčenje u narodu sve više raslo, nije direkciji preostalo drugo, nego

6 Vladimir Ćorović, *Crna knjiga. Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme svetskog rata 1914–1918. godine*, Beograd 1922, 15. Austrijske novine govore o hapšenju jednog pravoslavnog popa u zgradu škole jer je gađao demonstrante kamenjem. Ne znamo da li je riječ o istom popu. *Pilsner Tagblatt*, Nr. 170. (1. Juli 1914.), 9.

7 V. Ćorović, *Crna knjiga*, 23.

8 U ovom incidentu ipak nije bilo žrtava. Danko Madunić zvani Vatrica bio je predsjednik Radničkog doma, a Čelo Hasica radnik kod jevrejskog trgovca Konforta. Ćazim Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, Naša riječ, Travnik 1969, 10.

9 Ante Neimarević, *1914*, Matica Hrvatska, Zagreb 1937, 12–20. Cf. Ivan Peklić, „Prvi svjetski rat u djelima Ante Neimarevića“, *Cris* 16 (2014): 25–37. Još jedan pisac koji ima veze s Travnikom ostavio je svoja sjećanja na tegobne dane Prvog svjetskog rata. Petar Grgec, rodom iz Podравine, a đak travničke Isusovačke gimnazije, autor je kvatrologlje romaniziranih sjećanja: *Jugoslavenski argonauti* (1918.), *Krvava služba* (1940.), *U paklenom trokutu* (1940.) i *Topovi su grmjeli* (1941.).

da školsku godinu zaključi i izvanske gjake uputi, neka se odmah udalje iz Travnika svojim kućama. Gjaci su prije raspusta upozorenji, da su školskim vlastima odgovorni i za čine, što bi ih poradili za vrijeme ferija, te im je savjetovano da se klone svega što bi im moglo škoditi. Svjedodžbe su domaćima razdijeljene dne 4. jula o.g. a tom zgodom protumačena im je na dostojan i podesan način institucija prijekog suda, koji je međutim proglašen.¹⁰

Spomenuti sudski procesi su uskoro počeli. Okružnom суду u Travniku proslijedjeni su procesi protiv nekoliko pojedinaca: Kamenka Miloševića, Petra Gajića, Jovana Đurića, Marka Pažine, Jove Željkovića itd, dok su u travničkom zatvoru, pored ostalih, svoju kaznu odležavali i Vladimir Čorović, uposlenik Zemaljskog muzeja, poznati historičar, optužen zbog intenzivne aktivnosti u Prosvjeti, Atanasije Šola, politički i kulturni aktivist iz Mostara, kao i kasniji junak Solunskog fronta Mehmed Zvono koji je osuđen na prisilnu regrutaciju i upućen u Rumuniju, gdje je pobegao i pridružio se srpskoj vojski.¹¹ Osječki časopis *Narodna obrana* u broju 164. od 22.

10 Arhiv Bosne i Hercegovine (nadajte: ABH), fond: *Zemaljska vlada Sarajevo* (nadajte: ZVS), k: 208, š: 76-36/4 (7. 7.

jula 1914. donosi vijest: „... u Travnik su sprovedena u zatvor 16 Srba jer je Sarajevski zatvor pun. Svi su sprovedeni vezani uz jedan dugi lanac uz pratnju žandara...“.¹² Svakako najvažniji sudski proces tog vremena bio je onaj protiv Gavrila Principa i drugih, čija je jedna epizoda dobila epilog upravo na travničkom sudu. Bečki *Die Neue Zeitung* u broju 176 od 27. juna 1915. donosi sljedeći tekst:

Ein Nachspiel zum hochverratsprozesse Princip und Genossen

Hauptverhandlung gegen 39 Mittelschüler. – 31 Ungetagte verurteilt.

Ab Sarajevo, 25 Juni. Als Nachspiel zum hochverratsprozesse Princip und Genossen ivurde dieser Tage vor dem Kreisgerichte in Travnik die hauptverhandlung gegen 30 Mittelschüler burghgeführt, die als Mitglieder von im Dienste der grossverbischen Propaganda gestandenem Mittelschüler – Organisation des Berbrechens beziehungsweise des Bergehens der Störung der öffentlichen Ruhe und Ordnung angeflagt waren.¹³

Također, odmah su počeli i progoni učeničkih or-

57. Jant 1915

Die Neue Zeitung

Seite 5

Große Spende für unsere verwundeten Arbeiter.

Die durch ihre herzergreifenden Leistungen auf dem Gebiete des Sanitätswesens hervorragende Erste Wiener Krankentransport-Unternehmung und Sanitätsfirma M. Töll hat den Österreichischen Noten Freuge 2000, den Ungarischen 1000, den Deutschen 1000 und den Türkischen 1000 Peters Verbandsstoff gespendet. Genauere Firma hat auch bei Einlangen der ersten Verwundeten ihre gekauften Sanitätsautomobile und Sanitätslandauer samt Mannschaft bei den Wahnheiten stellig gemacht und alle Transporte gratis ausgeführt, was so lange dauerte, bis der Dienst reguliert war. Auch hat sich dieselbe durch kostlose Beifüllung von einer großen Anzahl Fahrzügen, Heißluftapparaten u. c. bei den Verwundetenpatienten außerordentlich verdient gemacht.

Gründung der Freiheit für Arbeitserbeiten.

In einer Pressemitteilung stellt uns die Vereinigung der Städtermeister Niederösterreichs mit, daß die Freiheit für Arbeitserbeiten erlaubt werden. Die Schließungen, deren Präzessat nicht genannt wird, werden sofort durchgeführt.

Ein verhöhlter Meßschwindler.

Von Mann, der sich für einen Müllermeister aufgeht, hat seit geraumer Zeit mehreren Obsthändlern unter der falschen Vorwegstellung, ihnen billigen Obst, Mehl und Mehl zu verschaffen, recht entsetzliche Beträge als Handgeld entlockt. Heute wurde der Gauner hier verhaftet. Er ist der Afghane Josef Hofferer, angeblich in Bosnien ansässig.

Ohne Sicherheitsgurt.

Die 17jährige Magd Moja Neffel hat Freitag abends an ihrem Dienstort, Quadenborsestraße 81, ohne Sicherheitsgurt das Fenster im Rahmen des zweiten Stockwerks geöffnet, das überregional bekannt und ist in den Vorjahren für die Unglücksfälle eines Schädelbruches, mehrfache Brüche des rechten Ober- und Unterarmes, der rechten Speiche und des Unterarmes und blieb behindert liegen. Die Rettungsgesellschaft brachte die Sterbende ins Sophienhospital.

© Süddeutsche Presse aus Stuttgart

Hauptmann Eduard Nagler.

Das Wiener Bürger-Scharfschützenkorps hat bei den letzten Stierkämpfen in Herrnauender Weise mitgewirkt. Bei der Ablösung für Et. Majorat in Wien

diefe Unzähligkeit beantragte der Vertreter einen Sachverständigenbeweis, der jedoch abwehrlich wurde.

Der Richter verurteilte den angeklagten Bäder zu 200 Kronen Geldstrafe, lab jedoch von der vom Staatsanwaltshauslichen Funktionär Dr. Schmidt beantragten Entziehung des Gemeindeberichts mit Rückblick darauf ab, daß Bär den Kreis später freidurchlaufen habe. Der Verteidiger berief gegen den Schuldbaren, der Staatsanwaltshausliche Funktionär wegen zu milder Strafempfehlung.

Ein Nachspiel zum Hochverratsprozeß Princip und Genossen.

Hauptverhandlung gegen 39 Mittelschüler. – 31 Angeklagte verurteilt.

AB Sarajevo, 25. Juni. Als Nachspiel zum Hochverratsprozeß Princip und Genossen wurde dieser Tage vor dem Kreisgerichte in Travnik die Hauptverhandlung gegen 30 Mittelschüler durchgeführt, die als Mitglieder von im Dienste der grossverbischen Propaganda gestandenem Mittelschüler – Organisation des Berbrechens beziehungsweise des Bergehens der Störung der öffentlichen Ruhe und Ordnung angeklagt waren. Die Verhandlung endete mit der Verurteilung von 31 Angeklagten zu Grängnis- und Sicherheitsstrafen von einem Monat bis zu drei Jahren. 8 Angeklagte wurden freigesprochen.

Am heutigen Abend führte Staatsanwalt Dr. König aus: „König Hindenburg lädt mich verfolgen, wie die erfäßliche Expansionpolitik alle Welt in Bewegung setzt, um ihre Ziele auf dem Boden der Monarchie durchzusetzen. Es gibt kaum eine Einrichtung des sozialen Lebens, welche nicht bislang Bestrebungen systematisch dienlich oder unethisch worden wäre. Die österreichische

Die Neue Zeitung, 176 (27. 6. 1915.)

1914.).

11 Alija Bećić, *Ulice i trgovi Sarajeva. Topografija, geneza i toponimija*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1973, 249.

12 Citirano prema: Ivan Balta, „Vojne pripreme i borbe Srijemaca i Slavonaca u prvoj polovici Prvoga svjetskog rata“, *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914.–1918.*, Državni arhiv u Vukovaru, Vukovar 2016, 79.

13 „Epilog suđenja Principu i drugovima. Glavna rasprava protiv 39 učenika srednjih škola. – 31 Nepristrasno osuđen. Iz Sarajeva, 25. lipnja. Kao posljedica visokih sudskih postupaka Principa i Družine, ovih dana pred Okružnim sudom

ganizacija nepodesnih vladajućim organima. Septembra 1914. godine slučajno je presreteno jedno pismo na osnovu kojeg je razotkrivena đačka srbofilna muslimanska organizacija u Travniku. Pismo je poslao Hamdi-beg Rustempašić iz Gračanice kod Bugojna travničkom đaku Safvet-begu Miralem, u kojem je napisano ... *Molomo vas da mi odmah odgovorite je li ono našega društva na okupu i kada ćemo ići tamo vojevati i braniti našu kraljevinu.* Do kraja spomenute godine iz škole su istjerani Safvet-beg Miralem, Abidin-beg Hafizadić, Nahmi-beg Ibrahimpašić, Ahmet Babajić, Rašid Aščević, Abduselam Softić, Asim Arifović, Smail Arnautović i Huso Arifović. Naredne godine Državno tužilaštvo u Travniku je protiv većine spomenutih, uz dodatak Sulejmana i Muhameda Šaćirbegovića, Naima Kurića, Sakiba Mandžuke, Fuada Idrizbegovića i Fevzije Pihure, podiglo optužnicu zbog ilegalnog udruživanja. Optuženi su osuđeni na po dva mjeseca ili po tri sedmice zatvora, na što se njihov odvjetnik Ivan Sunarić žalio Vrhovnom судu u Sarajevu, koji je, međutim, osudu samo pooštio povećavši je na po tri, odnosno jedan mjesec zatvora.¹⁴ Iste 1915. godine došlo je do niza političkih procesa koji su također uglavnom bili organizirani protiv srednjoškolske omladine. Tada su održana četiri veća sudska procesa, a najmasovniji – suđenje 65-orici optuženih đaka iz Sarajeva i Trebinja održan je na travničkom sudu. Đaci su bili optuženi zbog organiziranja srpske i hrvatske omladine i širenja mržnje u zemlji.¹⁵

u Travniku, glavni postupak vođen je protiv 30 đaka, koji su bili učenici srednjih škola, koji su bili u službi grube verbalne propagande – organiziranja bijesa ili razbijanja oluje javnog reda i mira“.*Die Neue Zeitung*, Nr. 176 (27. juni 1915.), 5. 14 Bojislav Bogičević, „Прилог националној борби босанских муслимана: Процес против травничких ѡака муслимана“, Гајрет 6 (1939): 106–108.

15 Hamdija Kapidžić, „Austro-Ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata“, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine* 9 (1957): 7–53, na 17. Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878–1918*, Sarajevo Publishing, Sarajevo 2002, 117.

16 Amir Duranović, „Prva godina Prvog svjetskog rata: Džemaludin ef. Čaušević na stranicama Sarajevskog lista“, *Pri洛zi* 39 (2010), 175–184, na 182.

17 Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu!*, 63. Pred izbijanje Prvog svjetskog rata u Travniku su bile stacionirane sljedeće jedinice austrougarske vojske: II krilo Oružničkog zbornog zapovjedništva (zapovjednik krila: Marijan Formanek), 1. vod II krila OZP (zapovjednik voda Raimund vitez Tarbuk), 2. bataljon 45. pješačke pukovnije (zapovjednik potpukovnik Ivan Schubert), Brdska topnička pukovnija br. 6 (pobočnik poručnik Jovan Režniček), *Bošnjak zvanični kalendar za prostu godinu 1914.*, Sarajevo 1913, 96, 172, 173.

18 Sonja Dujmović, *U ogledalu promjena: Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini, 1918–1941.*, Institut za historiju, Sarajevo 2019, 104.

19 Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu!*, 73.

20 ABH, ZVS 1914, k: 129, š: 39/16.

Sredinom novembra 1914. godine objavljen je sultanov manifest o pokretanju Svetog rata i na kopnu i na moru, koji je u decembru pročitan na jednom velikom okupljanju koje je organizirao reis-ul-ulema Džemaludin ef. Čaušević. Na tom okupljanju bili su prisutni i travnički mufija hfz. ef. Husnija Numanagić, te begovi Hašim-beg Hafizadić i Mustaj-beg Ibrahimpašić.¹⁶ Taj čin je značio i simboličan ulazak muslimanskog stanovništva Bosne i Hercegovine u rat na strani K-u-K vojske, što bi svakako uslijedilo i bez sultanovog fermana. Uskoro je formiran i dobrovoljački Zaštitni korpus koji je trebao održavati red unutar zemlje, a iz travničkog kotara u njega je regrutirano 250 pješaka i tri konjanika.¹⁷ To su bile posebne dobrovoljačke zaštitne jedinice – *Freiwillige Schutzkorps i Burgerwehr*, koje su bile neka vrsta civilne zaštite, a travnički odjel je oktobra 1914. godine bio naoružan sa 1.000 pušaka.¹⁸ Vojna komanda je uputila i posebne naredbe sreskim organima u Jajcu, Bugojnu, Travniku i Zenici da kod svih vojnih objekata i prilikom vojnih transporta željeznicom uzmu taoce iz okolnih mjesta, kako bi sprječili diverzantske akcije. Određeno je da se na svaki voz postave po tri taoce.¹⁹ Iste godine je u gradu dovršena eksproprijacija zemljišta predviđenog za izgradnju topničke kasarne.²⁰ Tako je pripremljena regrutacija vojnika za odlazak na frontove koji su formirani ubrzo po izbijanju rata. Travnik je bio centar regrutacije svoga okruga, da bi, zatim, odatle vojnici odlazili u Sarajevo, gdje su bili raspoređiva-

Čepalo Mustafa i Čizmo Abid, 1914.g., vojnici Austro-Ugarske u Travniku

Mehmed-beg Kulenović

Regruti Mustafa Čepalo i Abid Čizmo iz Prusca na regrutaciji u Travniku – štampano uz dozvolu g. Hikmeta Karčića, unuka M. Čepala

ni ponajprije u 1. i 5. bosanskohercegovački puk ili 1. i 5. bosanskohercegovački lovački bataljon. Specifičan je bio slučaj prvog rođenog Travničanina s ljekarskom diplomom dr. Sulejman-bega Hafizadića, kojeg je rat zatekao u Beču na specijalizaciji, pa je na licu mjestu bio regrutiran u sani-

Mehmed-beg Kulenović (lijevo), dobitnik zlatne medalje za hrabrost, preuzeto iz knjige Z. Šehić, U smrt za cara i domovinu

tetski puk u kojem je proveo i cijeli rat.²¹

Od pojedinaca iz travničkog okruga, dobitnici zlatne medalje za hrabrost iskazanu u teškim borbama u sklopu ovog rata bili su: Ramo Kadrić iz Zagrađa kod Travnika,²² Simo Andrić i Mehmed-beg Kulenović iz Varcar Vakufa, Ja-

21 Fatima Maslić (ur.); *Bolnica Travnik: 100 godina postojanja i djelovanja. Prilog za monografiju*, Štamparija "Borac" Travnik, Travnik 1999, 25.

22 Werner Schlachinger, *Bošnjaci dolaze! Elitne trupe u K.u.K. armiji*, 1879–1918, Cambi, Opatija 1996, 283–284: „Ramo Kadrić, I. bataljon Bosanskohercegovačke pješadijske regimete br. I Bosanskohercegovačka pješadijska regimeta br. I, čiji je komandant obst. Rath, još od januara 1915. je, sa svoja tri bataljona - I. Bh. I, II. Bh. I i IV. Bh. I - bila raspoređena pri 19. pješadijskom divizionu, pod komandom fml. Boltza, tad još označavanom kao ITD, tj. Infanterie Truppen-Division (divizion pješadijskih trupa – op. pr.) i borila se u sastavu 37. pješadijske brigade, pod zapovjedništvom obst. Augustina. Pripadali su Devetom korpusu (komandant fml. Kraličeka), a on je, pak, pripadao njemačkoj Južnoj armiji. Akcije hrabre poljske straže pod zapovjedništvom rezervnog korporala Kadrića, po dužnosti zapovjednika stroja i zamjenik vodnika u 3. poljskoj četi, odigrale su se početkom ruske jesenje ofanzive, u septembru 1916. Već prije je njemačka Južna armija uzmaknula iz Zlota Lipe. Dvadeset sedmogodišnji Ramo, iz Zagrade kod Travnika, već od svitanja 5. septembra je s osam ljudi bio na straži. Ta je bila posebno važna jer je bila prilično daleko isturena, bliže ruskom ratištu. Samo se odatle mogao na oku imati široki jarak koji je mogao poslužiti kao zborni prostor pri iznenadnom ruskom napadu. Jasno naznačen, zadatok poljske straže bio je da se izbliza posmatra i osujeti približavanje Rusa! Ponovo su došli iz klanca, jedva da su se vidjeli i bilo ih je mnogo više. Kadrić je procijenio broj neprijatelja na oko pedeset. Nije to bio dobar omjer: 9:50! Nije se ni pomisljalo na uzmak i korporal je za svoje ljude imao samo jednu opomenu: „Djeco, dobro pazite. Ne propuštajte neprijatelja. Oficiri nam ne smiju reći da smo bili kukavice. Bolje umrijeti kao muškarac nego se vratiti kući kao kukavica!“. Na to su otvorili vatru. Taj treći pokušaj trajao je samo četvrt sahata i završio se potpunim porazom Rusa. S tamom je stigla je i smjena pa se poljska straža korporala Kadrića mogla vratiti – zadovoljna sobom i sa čitavim svijetom. Sanitarac je još imao nešto posla. Korp. Kadrić je bio jedini vojnik 3. poljske čete L Bh. I koji je od početka rata bez prekida bio na terenu.“

kov Čurić iz Livna, Pucar Jurišić i Ivan Kustura iz Gornjeg Vakufa te Idriz Šećić iz Bugojna.²³ Na posebno izrađenoj stranici Hrvatskog državnog arhiva, posvećenoj isključivo Prvom svjetskom ratu, može se pronaći spisak stradalih, ranjenih i zarobljenih austrougarskih vojnika, gdje nalazimo niz imena iz Travnika i sela u njegovoj bližoj ili daljoj okolini. Vidimo da su većinom bili pripadnici pješadijskih jedinica i u statusu običnih vojnika, dok su oficirsku titulu imali samo četvorica: Alfred Djebić i Koloman Koceljević (zarobljeni u Rusiji 1916.), Ibahim-beg Hafizadić (koji je najprije u februaru 1916. ranjen, a zatim krajem 1917. poginuo u borbi) i Salamon Levi (poginuo 1917.).²⁴ Tokom cijelog rata s područja travničkog kotara vojno su angažirana 5.542 čovjeka, od kojih je 15% njih ili 821 stradalo. U drugim kotarima travničkog okruga, omjer regrutiranih i stradalih vojnika bio je slijedeći: Bugojno 8.919 mobiliziranih / 1.394 poginulih, Glamoč 3.424 / 435, Jajce 6.012 / 515, Livno 5.841 / 673, Varcar Vakuf 4.140 / 505, Zenica 3.889 / 386, Žepče 2.070 / 346.²⁵

U međuvremenu, sam grad Travnik je bio u relativnoj sigurnosti dubokog zaleda, gdje do njega nisu dopirale neposredne ratne aktivnosti. Taj izvanredan geostrateški položaj našega grada, koji je okružen s triju strana teško prohodnim planinama, bio je jedan od najvažnijih faktora njegove historije, osnovni uzrok dosezanja vrhunca značaja preseljavanjem vezirske stolice krajem 17. stoljeća, kao i glavni zaštitnik grada od većine ranjih i kasnijih ratnih nepogoda. Vlasti su u početku nastojale da urede svakodnevni život koliko je bilo u okviru njihovih mogućnosti. Na osnovu arhivskih spisa i *kalendara Bošnjak*, moguće je rekonstruirati tadašnju upravnu ljestvicu i osnovne organe vlasti: okružni predstojnik bio je

vitez Nikola Dolić; kotarski upravitelj Vječeslav Sobek; predsjednik kotarskog vijeća Ivo Đebić-Marušić, gradonačelnik: Osman-beg Hafizadić, muftija: h. hf. Husni-ef. Numanagić. Ova uprava je poduzimala više akcija čiji cilj je bila, kako pomoći izbjeglim i ratom unesrećenim osobama, tako i slanje pomoći vojnicima na frontu.²⁶ Nekoliko odluka Općinskog vijeća od 26. oktobra 1914. rječito govori o tome. Najprije je odobrena novčana pomoć:

*Bjeguncima ovozemnim ... budući su ti ljudi nastradali, ostavili sav svoj posjed i morali uslijed neprijateljskih napadaja sa familijama i sitnom dječicom bježati, pa se sada nalaze u oskudnom stanju jer sa sobom nisu ništa ponjeti mogli. Doznačava se 500 kruna pomoći.*²⁷

Zatim je Gradonačelnik Osman-beg Teskeredžić predložio da se od strane općine doznači primjeren svota za Crveni križ, jer su to uradile i druge općine – doznačeno 1.000 kruna, da bi vijećnici Mato Budimirović i Konstantin Kotlarić naglasili kako je Zavod milosrdnih sestara, sa svojim štićenicama u Travniku, besplatno poduzeo pletenje čarapa, kapa i rukavica za vojnike na bojnom polju, te kako smatraju da bi Općina trebala doznačiti određenu pomoć Zavodu za nabavku vunice – doznačeno 200 kruna.²⁸ Dana 5. novembra 1914. godine prihvaćen je statut Muhadžirskog odbora u Travniku koji je trebao pomagati izbjeglicama,²⁹ dok je 1915. godine osnovana Podružnica Odbora za potporu udovicama i siročadi.³⁰ O aktivnosti travničkog Crvenog križa svjedoči i podatak da je zbog zasluga u organizaciji njegova djelovanja, Ana Dolić, supruga okružnog predstojnika i potpredsjednika b-h zemaljskog društva Crvenog križa u Travniku, odlikovana Počasnim križem II reda sa ratnom dekoracijom.³¹

23 W. Schlachinger, *Bošnjaci dolaze!*, 322–325.

24 <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/PopisStradalih?SearchText=Travnik> (pristupljeno: 7. 2. 2019.)

25 Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu!*, 190.

26 Podnačelnik: Pero Sunarić; Zastupnici: Rasim ef. Ružić, Šemsibeg Gluhbegović, Konstantin Kotlarić, Niko Fufić, Sulejman ef. Kajmaković, Avdaga Alagić, Mato Budimirović, Ivo Đebić-Marušić, Ivo Božić, Moise Konfort. *Bošnjak, zvanični kalendar za prostu godinu 1914*, Sarajevo 1913, 184.

27 ABH, ZVS, 1914, k: 159, š: 47/133, br. 2291/14 (26. 10. 1914.).

28 ABH, ZVS, 1914, k: 159, š: 47/133, br. 2292/14 i 2293/14 (26. 10. 1914.).

29 ABH, ZVS, 1914, k: 35, š: 18/362, br. 2291/14 (5. 11. 1914.).

30 ABH, ZVS, 1915, k: 24, š: 18/158.

31 *Sarajevski list*, br. 186. (26. jula 1917), 2.

Rekvizicija bakra i bronze u Travniku, tokom 1914–6.³²

Narednu, 1915. godinu obilježile su internacije. Lica u čiju je odanost posumnjano, najčešće pravoslavni sveštenici, učitelji i narodni посланици preseljavani su iz mjesta njihova boravka. Tako je iz travničkog okruga van granica Bosne i Hercegovine, dublje u unutrašnjost Monarhije internirano 50 osoba, a dodatnih 138 osoba je preseljeno u druge dijelove zemlje.³³ Vlasti su te godine došle do ideje da pravoslavno stanovništvo iz okruga na granici sa Srbijom: Višegrad, Čajniča, Rogatice i Foče preseli dublje u Bosnu, tačnije u gradove i sela travničkog okruga. Međutim, uslijed jakog i do tada nezabilježeno okrutnog napada crnogorskih četa na ta područja, došlo je do promjene plana. Naime, veliki broj muslimanskog življa je pobjegao spašavajući svoj život sve do Sarajeva, gdje su zatim raspoređeni u druge dijelove zemlje.³⁴ Najveći broj tih izbjeglica, gotovo jedna trećina ili njih blizu 6.000 naseljeno je upravo u travnički okrug.³⁵ Nisu se sve izbjeglice zadržavale na ovom mjestu,

nego je najprije zbog gladi određeni broj, mahom djece premješten na područje Hrvatske. Tako su iz cijelog travničkog okruga, u periodu 1917–1920, na područje Hrvatske, Bačke i Banata otišla 2.872 djeteta.³⁶ Oni koji su naveli Travnik kao mjesto porijekla, imenom su bili Abdulah Buljugić (13 godina), te Šaćir Bektić.³⁷

Svakako, danas najslavnija internirana osoba koja je dio vremena provela u Travniku i okolini, bio je tada student i simpatizer *Mlade Bosne*, a kasnije slavni pisac i dobitnik Nobelove nagrade za književnost Ivo Andrić, koji je nakon zatvora u Mariboru jedno vrijeme proveo u selu Ovčarevo, pet kilometara udaljenom od rodnog Travnika. Iz sedam pisama koja su nastala u Ovčarevu u periodu 26. mart – 29. april 1915. godine i koja se čuvaju u Andrićevoj zaostavštini, ne saznajemo mnogo o prilikama u travničkoj okolici tog vremena, tek da je u tom kratkom vremenu u dva navrata bila provedena «stavnja» – novačenje vojnih obveznika.³⁸ Također treba

32 (foto: dr. Stanko Sielski) Fototeka Zavičajnog muzeja Travnik, inv. br. 628

33 Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu!*, 73.

34 Iz Istočne Bosne evakuirano je 42.000 ljudi, kojima se pridodalo još preko 8.500 izbjeglica iz Sandžaka. Stjepan Matković – Edi Miloš, „Spašavanje gladne djece iz Bosne i Hercegovine tijekom Prvoga svjetskog rata: Primjer suradnje sa Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom“, *Historijska misao* 3 (2017): 126.

35 Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu!*, 78, 84.

36 Matković – Miloš, „Spašavanje gladne djece iz Bosne i Hercegovine“, 141. Interesantan je podatak da je za muslimansku djecu iz ove skupine organizirana posebna nastava u Vinkovcima, koju je vodio kasnije veliki bosanskohercegovački historičar i akademik Hamdija Kreševljaković.

37 Isto, 151–156.

38 Мирољуб Каракулац, „Андићева писма Евгенији Гојмерац“, Свеске Задужбине Иве Андића 3 (1985): 45–96, na 85–93.

istači i internaciju Tugomira Alaupovića, prvog domaćeg profesora srednjih škola i prvog predsjednika HKD Napredak, kome je suđeno zbog zloupotrebe položaja školskog inspektora i navodne srbofilije, koju su mu spočitavali hrvatski i kroato-orijentirani muslimanski službenici.³⁹ On je veći dio tih godina proveo u izolaciji franjevačkog samostana sv. Ante na Bistriku.

Spomenuto povećanje stanovništva, kao i opća loša situacija u društvu i ekonomiji doveli su do pojave dviju najvećih pošasti koje su Travnik i okolinu snašle u periodu 1914–1918: glad i bolesti. Glad je bila izazvana kako smanjenjem uvoza namirnica, tako i gotovo potpunim prestankom poljoprivredne djelatnosti, dok je zemlju, po nesreći, zadesila i pogubna suša.⁴⁰ Prema izvještaju Zemaljske vlade za mart i april 1917. godine, velika glad je pogodila naročito sarajevsku, mostarsku i travničku oblast. Vlada je tom prilikom izdala uputstvo za prehranu ljudi i stoke korijenjem od paprati.⁴¹ Situacija sa zaraznim bolestima je bila još teža. Epidemija šarlaha je septembra 1914. godine odnijela veliki broj djece, a javila se uskoro i kolera.⁴² U decembru iste godine, Zemaljska vlada je odbila zahtjev Islamske zajednice da im se

vrate prostorije Fevjije medrese u Travniku za održavanje nastave, budući je u njoj bila smještena bolnica za priljepčive bolesti u kojoj je bilo smješten 131 bolesnik od prljepa i 30 od tifusa.⁴³ *Sarajevski list* je donio vijest da je samo u periodu 9 – 15. juna 1917. godine na području Travnika 47 osoba oboljelo od pjegavog ognja, dok su u julu zabilježeni novi slučajevi pojave ove bolesti.⁴⁴ Pored ljudi, stradale su i životinje, pa je tako marta 1915. godine zabilježena epidemija svinjske gripe u okruzima Banja Luka, Bosanski Novi i Travnik, a aprila iste godine pojavile su se također slinavka i šap.⁴⁵

Tuberkuloza i dizenterija su bile naročito pogubne među vojskom. Statistika govori da je samo među vojnicima iz Travnika i okoline njih skoro 400 proglašeno invalidima uslijed posljedica koje je ostavila tuberkulozu.⁴⁶ U Travniku su preminuli vojnici sahranjivani na posebno podignutom vojničkom groblju, o čijem otvaranju izvještavaju austrijske novine decembra 1916. godine.⁴⁷ Najgora od svih bolesti bila je «španska gripa», zaraza koja je diljem svijeta odnijela preko 25 miliona života, više nego neposredne ratne aktivnosti, a koja je Travnik i okolinu poharala krajem 1918. i početkom 1919. godine.⁴⁸

39 Robin Okey, *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg 'Civiliizing Mission' in Bosnia, 1878–1914*, Oxford University Press, Oxford 2007, 237–238.

40 Poznati bosanskohercegovački pisac Skender Kulenović prisjećajući se djetinjstva provedenog baš u ovo vrijeme u Bosanskom Petrovcu, napisao je priču „Suša“: *Suša i rat, oboje se sastalo. Mi u ratnoj pozadini i zaboravili ono najstrašnije, rat, tolika je suša. Ono što su starci i žene proljetos usijali i zasadili niklo je, doduše, i počelo da raste, ali najedanput počelo da vene i suši se već (...) Česme gradske presušile (...) Niko ne pomišlja ni da se umije, prljavština zavladala (...). I mjesec se promijenio. Sve noći izlazi crven, od dnevne jare, koja dugo odgrijava. (...) To stoke što rat nije odagnao na front – sama rebra.* Вера Црвенчанин, Скендерова трајања, ДИК Књижевне новине, Београд 1998, 33–34.

41 H. Kapidžić, „Austro-Ugarska politika u Bosni i Hercegovini“, 20. Fra Janko Ljubas – Sandra Biletić, *Sarajevski atentat 1914. i Prvi svjetski rat u dokumentima arhiva samostana u Fojnici*, (katalog izložbe), Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2014, 18:3. Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu!*, 146.

42 J. Ljubas – S. Biletić, *Sarajevski atentat 1914. i Prvi svjetski rat*, 11:1 – 11:3.

43 ABH, ZVS, 1914, k: 179, š: 62/84, br. 246326 (23. 11. 1914.) i br. 262533 (21. 12. 1914.)

44 *Sarajevski list*, br. 169 (5. juli 1917.), 3.

45 *Amtliches Veterinärblatt* 1915, 69, 95.

46 Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu!*, 179.

47 *Wiener Bilder*, Nr. 50. (10. Dezember 1916.), 10. To groblje se nalazio u zoni današnje kapije i baštne tvornice „Borac“ Travnik, te je neposredno nakon Drugog svjetskog rata, 1949. godine, u svrhu podizanja tvornice uništeno i prerovano, a spomenici izmješteni. Pogledati: Ladislav Fišić, *Korijeni i život. Povijest župe Dolac s osvrtom na ostale župe lašvanske kotline*, 2. izdanje, Svjetlo riječi – Župni ured Dolac, Sarajevo – Zagreb 2004, 235; Janko Duić, *Kronike travničke i dolačke*, 2. izdanje, Zagreb 2017, 98.

48 F. Maslić; *Bolnica Travnik*, 22. Ova je bolest u Bosni uzela zamah u oktobru 1918. godine, kada je već desetog dana ovog mjeseca nastava u školama morala biti obustavljena. Prenosila se zrakom i bila standardno opasna za stare, onemoćale i djecu, no specifično kako je zahvatala osobe u punoj životnoj snazi, čiji je jak imunitet uzrokovao smrt i

Posvećenje kapele na vojničkom groblju u Travniku⁴⁹

Od informacija iz svakodnevnog života u ovom periodu možemo izdvojiti da su 1914. godine u Travniku rođene dvije značajne ličnosti Josef Paleniček, kasnije slavni češki kompozitor i virtuoz na klaviru, te dr. Jakob Gaon, jedan od najvažnijih epidemiologa u historiji bosanskohercegovačke medicine.⁵⁰ Za kraj, ostavljamo zanimljivu anegdotu koja se desila 1915. godine kada je Zemaljska vlada poručila izvjesnom Heinrichu Jergu i grupi njemačkih porodica koje su se željele doseliti u Travnik da, ipak, tu namjeru odgode do stabilizacije prilika u Bosni.⁵¹

Kraj rata i propast austrougarske vlasti brzo su se približavali tokom 1918. godine. Početkom novembra užarile su se telefonske linije prema Za-

grebu, sa informacijom da je srpska vojska ušla u Travnik i spalila ga. Međutim, pokazalo se da je riječ samo o pljački aprovizacije od strane desertera i gladnog stanovništva. Ipak, dva mjeseca ranije srpska vojska se zaista nalazila na području Busovače,⁵² dok se zna da su se u trenutku kapitulacije Austro-Ugarske Monarhije u Travniku nalazili dijelovi Timočke divizije, tačnije puk «Stevan Sindelić» ili Zaječarski puk.⁵³ Kraj rata i raspad Monarhije u Travniku nisu obilježili značajniji događaji. Politički zatvorenicu su oslobođeni iz travničkog zatvora uz prateće javne manifestacije, a među njima je bio i Atanasije Šola, koji je direktno iz zatvora oputovao za Sarajevo, gdje je postavljen za predsjednika novoformirane Narodne vlade Bosne i Hercegovine, koja je preuzeila vlast 3. novembra 1918. godine.⁵⁴ Tako je okončan ovaj period travničke historije, kada se između dviju manifestacija (1914. i 1918.) smjestilo turobno i teško vrijeme, prepuno nedaka i poteškoća. Time bismo završili ovaj kratki i nepotpuni pregled prošlosti Travnika u vremenu koje su obilježila velika stradanja ljudi, kako vojnika, tako i civila. Čak i ovakav sažet pregled dovoljno svjedoči o urbanoj snazi i vitalnosti travničke sredine u jako teškim životnim uslovima, te je pokazatelj koliko je vrijedno i isplativo istražiti sve periode prošlosti grada pod Vlašićem, pogotovo one koji su nepravedno bili zapostavljeni u ranijim vremenima.

zaraženih i zdravih ćelija. Tokom samo prvog mjeseca trajanja epidemije, u Bosni i Hercegovini je oboljelo više od 40.000 a podleglo 4.000 osoba. Zagrebački list *Obzor* od 9. novembra 1918. piše: ... u Bosni čitave kuće ostaju puste. Protumjere se ne poduzimaju nikakove, jedino gradovi, kao sjedišta kotarskih oblasti, mogu se donekle osigurati jer se tamo nalaze lječnici. Goran Hutinec, „Objeci epidemije ‘španjolske gripe’ 1918. godine u hrvatskoj javnosti“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 38/1 (2006): 227–242, na: 231, 238.

49 *Das interessante Blatt*, Nr. 50. (14. Dezember 1916.), 10.

W50 Alena Martinikova (ed.), *Češti skladatelji současnosti*, Prague 1985, 201; Josef Konforti, *Travnički Jevreji*, Sarajevo 1976, 86–87.

51 Amila Kasumović, „Njemački kolonisti u Bosni u toku Prvog svjetskog rata“, *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918*, (ur.) Zijad Šehić, Filozofski fakultet, Sarajevo 2011, 287–302, na 301.

52 HR-HDA, telefonske obavijesti 124-4-2 (9. 11. 1918.)

53 Зоран С. Мачкић, „Урош Стефановић – српски добровољац, трговац, гимнастичар и соколаш“, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске* 4 (2012): 197–202, na: 199.

54 „Po odredbi NV su u subotu 2. o. mj. U Travniku u 9 sati prije podne pušteni na slobodu svi politički osuđenici, narodni mučenici, njih sedamnaest na broju, među kojima je bio i predsjednik vlade gospodin Atanasije Šola. Građanstvo travničko bez razlike vjere u nepreglednoj množini je složno, oduševljeno sa izvanrednim manifestacijama dočekalo i pozdravilo oslobođenje narodnih mučenika, koje je posipalo cvijećem ... Građanstvo travničko je oslobođenim travničkim mučenicima za sinoć priredilo banket. Ali predsjednik Narodne vlade g. Atanasije Šola je pozvat, da odmah oputuje za Sarajevo, te je na banketu ostalo 15 oslobođenih narodnih mučenika“, *Narodno jedinstvo* br. 1, Sarajevo (4. novembar 1918.), citirano prema: S. Dujmović, *U ogledalu promjena*, 160.